

به نام خدا

روایت نیکوماخوسی اعتدال‌گرایان مسلمان از اخلاق

دکتر زهره توازیانی

عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء (س)

سرشناسه: توازیانی، زهره، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور: روایت نیکوماخوسی اعتدال‌گرایان مسلمان از اخلاق / زهره توازیانی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه الزهراء (س)، انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۲۵۵ ص.
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه، ص: ۲۵۱ - ۲۵۵.
موضوع: فیلسوفان -- دیدگاه درباره اخلاق
موضوع: Philosophers -- Views on ethics
موضوع: Ethics
موضوع: Virtue
موضوع: Religion and ethics
موضوع: اخلاق
موضوع: دین و اخلاق
موضوع: فضیلت
موضوع: Virtue
شناسه افزوده: دانشگاه الزهراء
شناسه افزوده: Alzahra University
رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ / ۹۹۶ / ۳۷ / ۳۷
رده بندی دیویی: ۱۷۰ / ۱
شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۱۵۸۴۶

روایت نیکوماخوسی اعتدال‌گرایان مسلمان از اخلاق

دکتر زهره توازیانی

عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء (س)

ناشر:

انتشارات دانشگاه الزهراء (س)

طراحی صفحات:

کارگاه گرافیک فرگاهی

بت چاپ: یکم، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۱۴-۲۰-۲

قیمت: ۳۰,۰۰۰ تومان

مراکز پخش:

- ونک، دانشگاه الزهراء (س) / تلفن: ۸۵۶۹۲۷۶۹-۸۸۰۴۸۹۳۳
- میدان انقلاب، پاساژ ایران، طبقه اول، پلاک ۶۱، نشر دانا تلفن: ۰۹۱۲۱۶۲۶۲۷۷-۶۶۵۷۴۷۸۱
- وبگاه فروش اینترنتی: <http://research.alzahra.ac.ir>
- کلیه حقوق برای دانشگاه الزهراء (س) محفوظ است.

فهرست مطالب

۱	پیش‌گفتار
۵	مقدمه
۷	بخش اول کلیات علم اخلاق
۹	بخش اول فصل اول اخلاق و اصول موضوعه آن
۱۱	۱-۱- مقدمه فصل
۱۱	۲-۱- اخلاق در لغت
۱۲	۳-۱- اصول موضوعه در علم اخلاق
۱۲	۱-۳-۱- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق
۱۳	۱-۱-۳-۱- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق از نگاه فلاسفه غرب
۱۴	۱-۱-۳-۱- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق از نگاه فلاسفه یونان باستان

۱۷	۱-۳-۱-۱-۲- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق از نگاه فلاسفه قرون وسطی
۲۱	۱-۳-۱-۱-۳- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق از نگاه فیلسوفان عصررنسانس
۲۴	۱-۳-۱-۱-۴- اصل موضوع بودن اختیار برای اخلاق از نگاه فلاسفه متأخر غرب
۲۵	۱-۳-۱-۲- تفسیری خاص از اختیار در میان فیلسوفان غرب
۳۱	۱-۳-۲- اصل موضوع بودن نفس برای اخلاق
۳۱	۱-۳-۲-۱- اصل موضوع بودن نفس برای اخلاق از نگاه فلاسفه یونان باستان
۳۵	۱-۳-۲-۲- اصل موضوع بودن نفس برای اخلاق از نگاه فیلسوفان قرون وسطی
۳۷	۱-۳-۲-۳- اصل موضوع بودن نفس برای اخلاق از نگاه فیلسوفان عصررنسانس
۴۲	۱-۳-۳- اصل موضوع بودن خدا برای اخلاق
۴۲	۱-۳-۳-۱- اصل موضوع بودن خدا برای اخلاق از نگاه فلاسفه باستان
۴۳	۱-۳-۳-۲- اصل موضوع بودن خدا برای اخلاق از نگاه فیلسوفان قرون وسطی
۴۹	۱-۳-۳-۳- اصل موضوع بودن خدا برای اخلاق از نگاه فیلسوفان عصررنسانس
۵۷	۱-۳-۳-۴- اصل موضوع بودن خدا برای اخلاق از نگاه بعضی از فلاسفه متأخر غرب
۶۲	۱-۴- اشتراکات و اختلافات نظامهای اخلاقی در نگاه کلی و تعاریف مختلف از علم اخلاق
۶۶	۱-۵- ارزیابی از نظام اخلاقی فضیلت محور ارسطویی

۷۱

بخش دوم ارسطو و اخلاق نیکوماخوسی

۷۳

بخش دوم | فصل اول اخلاق ارسطویی و نظریه اعتدال

۷۵	۱-۱- مقدمه فصل
۷۶	۱-۲- اصول موضوعه اخلاق از نظر ارسطو
۸۰	۱-۳- ارسطو و جایگاه فکری و فلسفی او
۸۱	۱-۴- ویژگیهای شاخص نظام اخلاقی ارسطویی
۸۳	۱-۵- مسئله سعادت و تبیین ارسطو از آن
۸۴	۱-۵-۱- رابطه سعادت و فضیلت و چیستی آنها از نظر ارسطو
۸۷	۱-۵-۱-۱- معیارهای فضیلت از نظر ارسطو
۸۹	۱-۵-۱-۲- چیستی فضیلت از نظر ارسطو
۹۱	۱-۵-۱-۳- چگونگی حصول فضیلت (نظریه حدوسط)
۹۳	۱-۵-۱-۴- ماهیت خیرنهایی و چالشهای آن
۹۴	۱-۵-۲- جنس فضائل و اهمیت تعیین آن

- ۹۷ ۳-۵-۱- حدوسط یا توسط
- ۱۰۰ ۱-۳-۵-۱- فضائل مشمول حدوسط در فهرست ارسطویی
- ۱۰۵ ۱-۱-۳-۵-۱- عدالت به عنوان فضیلتی خاص در نگاه ارسطویی
- ۱۲۰ ۶-۱- بحث ارسطو درباره فضائل عقلی
- ۱۳۸ ۷-۱- نقدی جدی بر نظریه ارسطو در باب فضائل عقلی
- ۱۲۹ ۸-۱- ربط حکمت عملی با فضیلت اخلاقی از نظر ارسطو
- ۱۳۰ ۹-۱- ربط عمل و نظر از نگاه ارسطویی
- ۱۳۲ ۱۰-۱- محاسن و معایب نظریه اعتدال طلایی در نگاه نقادانه

۱۴۹

بخش سوم

اعتدال گرایان مسلمان

(فارابی، ابن مسکویه، خواجه طوسی، ملا احمد نراقی)

۱۵۱

بخش سوم | فصل اول

فارابی و نظریه اخلاقی وی

- ۱۵۳ ۱-۱- مقدمه
- ۱۵۴ ۲-۱- فارابی، احوال و آراء او در باب اخلاق
- ۱۵۴ ۱-۲-۱- شخصیت علمی فارابی
- ۱۵۶ ۲-۲-۱- جایگاه نفس در تعیین اخلاقی بودن فعل از نظر فارابی
- ۱۵۶ ۳-۲-۱- تعریف فضائل و رذایل از نظر فارابی
- ۱۵۷ ۴-۲-۱- نفس و بدن و اهمیت تدبیر نفس از نظر فارابی
- ۱۵۸ ۳-۱- تبیین کلی فارابی از عناصر اخلاقی و صبغه های ارسطویی آن
- ۱۷۳ ۱-۳-۱- روایت فارابی از نظریه اعتدال ارسطویی
- ۱۷۶ ۱-۱-۳-۱- شاخص های «توسط» یا «حدوسط» از نظر فارابی
- ۱۷۹ ۲-۱-۳-۱- رسالت علم مدنی یا سیاست و نقش آن در تأمین سعادت
- ۱۷۹ ۱-۲-۱-۳-۱- خصوصیت و نقش رئیس مدینه فاضله در تأمین سعادت افراد جامعه

۱۸۵

بخش سوم | فصل دوم

ابن مسکویه و نظریه اعتدال

- ۱۸۷ ۱-۲- آشنایی با ابن مسکویه، احوال و آراء او

- ۱۸۹ ۱-۱-۲- ابن مسکویه و تأثیرپذیری اش از فارابی
- ۱۹۱ ۲-۱-۲- گزارش ابن مسکویه از «سعادت» در نزد حکمای باستان
- ۱۹۲ ۳-۱-۲- سعادت به طور کلی از نظر ابن مسکویه
- ۱۹۴ ۴-۱-۲- تأثیرات ارسطویی بر ابن مسکویه در طرح نظریه اعتدال و قول به فضائل اصلی
- ۱۹۷ ۵-۱-۲- ربط اخلاق و طبایع از نظر ابن مسکویه
- ۱۹۷ ۶-۱-۲- تبیین ابن مسکویه از سعادت قصوی و تأثیر فارابی بر او
- ۱۹۹ ۷-۱-۲- اعتراف ابن مسکویه به بهره‌گیری از ارسطو در مواضع کثیر

۲۰۱ بخش سوم | فصل سوم

خواجه طوسی و مشی اعتدالی وی

- ۲۰۳ ۱-۳- آشنایی با زندگی، آثار و احوال خواجه طوسی
- ۲۰۸ ۲-۳- دیدگاه اعتدال‌گرایانه خواجه طوسی
- ۲۱۰ ۱-۲-۳- اجناس فضائل از نظر خواجه طوسی
- ۲۱۲ ۲-۲-۳- انواع تحت اجناس کلی فضائل
- ۲۱۵ ۳-۲-۳- اجناس ردایل از نظر خواجه طوسی
- ۲۱۶ ۴-۲-۳- تبیین خواجه از نظریه حدوسط
- ۲۱۹ ۱-۴-۲-۳- شاخص‌های حدوسط از نظر خواجه طوسی
- ۲۲۲ ۵-۲-۳- تبیین خواجه طوسی از عدالت با صبغه ارسطویی
- ۲۲۳ ۳-۳- تأثیرات بنیادین ابن مسکویه بر تبیین خواجه طوسی از اخلاق
- ۲۲۵ ۴-۳- فعالیت خاص خواجه طوسی در اخلاق

۲۲۷ بخش سوم | فصل چهارم

ملا احمد نراقی و اندیشه اعتدال‌گرایی

- ۲۲۹ ۱-۴- مقدمه
- ۲۲۹ ۱-۱-۴- زندگی و آثار ملا احمد نراقی
- ۲۳۱ ۲-۴- نظریه اخلاقی ملا احمد نراقی و اصول موضوعه وی در آن
- ۲۳۳ ۳-۴- فضیلت محوری در اندیشه نراقی
- ۲۳۴ ۱-۳-۴- اجناس فضائل و مقابل آنها از نظر ملا احمد نراقی
- ۲۳۵ ۲-۳-۴- تبیین ملا احمد از نظریه حدوسط
- ۲۳۸ ۳-۳-۴- انواع تحت اجناس فضائل و ردایل در تبیین ملا احمد نراقی
- ۲۳۹ ۴-۳-۴- نقش انگیزه عمل در فعل اخلاقی از نظر ملا احمد نراقی

- ۲۴۲ ۴-۳-۵- نقش نظام تعلیم و تربیت در تحقق فضائل از نظر ملا احمد نراقی
- ۲۴۳ ۴-۳-۶- عوامل مؤثر در تعیین حد وسط رفتار از نظر ملا احمد نراقی
- ۲۴۴ ۴-۴- عدالت به منزله فضیلتی خاص در تبیین ملا احمد نراقی
- ۲۴۸ ۴-۵- ویژگی های خاص نظام اخلاقی ملا احمد نراقی

پیش‌گفتار

نظر به اینکه بخشی از تلاش‌های فلسفی فیلسوفان در تمامی اعصار معطوف به اخلاق و مبانی آن بوده است، فلسفه اخلاق در میان فلسفه‌های مضاف از جایگاه خاصی برخوردار است و اهمیت آن سبب شده تا فیلسوفان نامداری در این زمینه ورود جدی داشته باشند که در صدر آن‌ها می‌توان از ارسطو نام برد. هرچند قبل از ارسطو مشخصاً شخصیت سقراط نمونه‌اعلایی از این توجهات محسوب می‌شود، وجه مشخصه ارسطو، تلاش وی در کتابت اخلاق است. او سه اثر ماندگار در علم اخلاق از خود به جا گذاشته است که یکی از آن‌ها کتاب *اخلاق نیکوماخوس* است که شهرت تاریخی و جهانی دارد. این کتاب همچون دیگر آثار ارسطو در عصرهای ترجمه و مواجهه‌های فرهنگی مورد عنایت اندیشمندان قرار گرفته و مترجمان، بخشی از هم خود را صرف آن کرده‌اند. خوانندگان این اثر ماندگار نیز حظ خود را از آن برده‌اند و جاذبه‌های زیاد آن در میان متفکران، آن را جاودانه ساخته است. در این میان، فیلسوفان پراوازه مسلمان نیز از توجه به آن بی‌نصیب نمانده‌اند و این توجه به میزانی بوده است که عموم اندیشمندان

مسلمانی که در پی ابتدای نظام اخلاق بوده‌اند، آن کتاب را در کانون توجهات خود قرار داده‌اند و نظامی تأسیس کرده‌اند که در ساختار کلی اش رنگ و بوی ارسطویی بر آن غلبه دارد؛ تا جایی که بعضی را این گمان دست داده است که نظام اخلاقی ایشان روایت دیگری از همان اخلاق نیکوماخوس ارسطوست. نویسنده این کتاب با این ذهنیت در صدد برآمده است تا با قرائت و بازخوانی آثار ارزشمند اخلاقی فیلسوفان مسلمان عرصه اخلاق و مقابل قرار دادن آن‌ها، میزان صحت این گمانه‌زنی را معلوم سازد و برای این منظور، سراغ مهم‌ترین آثار این بزرگان رفته است تا نشان دهد که آیا امر چنان است که گفته شد یا نه. ابتدا اندیشمندان بنام مسلمانی را که در سایه اعتدال‌گرایی ارسطویی حرکت کرده‌اند، مشخص کرده است، سپس شاهکار ایشان را در اخلاق برگزیده و بخش‌هایی از آن‌ها را که صبغه ارسطویی در آن‌ها کاملاً هویدا است، مطالعه کرده است. این بخش‌ها عموماً مربوط به نظریه اعتدال ارسطوست، اما اعتراف به فراروی ایشان در محتوای اخلاق نیز امری انکارناپذیر است. با اینکه آثار زیادی در حوزه اخلاق و فلسفه آن به نگارش درآمده است، به منظور مقابله افکار این بزرگان و بررسی آن گمانه‌زنی‌ها، ترجیح نویسنده بر این قرار گرفت که به آثار اصلی و دست اول این اندیشمندان، بیشتر استناد شود و به همین جهت از ارسطو نیکوماخوس او، از فارابی السیاسه المدنیه، آرای اهل مدینه فاضله و فصول منتزعه و تحصیل السعاده و از ابن مسکویه کتاب تهذیب الاخلاق او، از خواجه نصیرالدین طوسی کتاب اخلاق ناصری و از ملا احمد نراقی کتاب معراج السعاده او به عنوان شاخص‌ترین آثار اخلاقی در حوزه فلسفه اخلاق انتخاب شدند و بیشترین مقایسه و مقابله هم در محور اعتدال طلایی یا نظریه حدوسط صورت گرفته است. البته در حاشیه آن مباحث دیگری هم مطرح شده است، اما محوریت با اعتدال است. در بخش اول کتاب نیز با هدف بیان اهمیت اخلاق در نزد متفکران و اندیشمندان نامدار این عرصه، به نحو‌گزینشی دیدگاه بعضی از فیلسوفان نام‌آشنای تاریخ را در موضوع اخلاق و خصوصاً در اصول موضوعه آن انتخاب کرده تا علاوه بر هدف مذکور ضمناً به مبانی مشترک بسیاری از نظام‌های اخلاقی متعارف و از جمله فیلسوفان مورد اشاره در این مقاله اشاره‌ای کرده باشیم. این اصول تقریباً مبنای عامی برای بسیاری از نظام‌های اخلاقی تلقی می‌شوند؛ بنابراین، تفاوت نظام‌های مذکور به

وجوه دیگری است که در جای خود تحقیقات جداگانه‌ای می‌طلبید. نویسنده امید دارد همه عزیزانی که این اثر را مطالعه می‌کنند با ذکر نظرات اصلاحی خود، بر او منت بگذارند و سهمی از این تلاش را از آن خود سازند و اگر توفیق ثوابی بر این کار باشد، ایشان از سهامداران آن محسوب شوند.

من الله التوفیق

بهار ۱۳۹۷